

Strafbaarstelling van pedohandboeken, kindersekspoppen en kinderseksrobots

Op welke gronden?

Renée Kool¹

In dit artikel worden het wetsvoorstel tot zelfstandige strafbaarstelling van voorbereiding van seksueel misbruik en de verwachte strafbaarstelling van bezit van kindersekspoppen en kinderseksrobots onder het vergrootglas gelegd. Beide worden getoetst aan drie belangrijke criteria voor strafbaarstelling: het schadebeginsel, het vereiste van effectiviteit en het legaliteitsgebod. Daarbij wordt ook aandacht besteed aan de verplichtingen uit hoofde van de positieve verplichtingen, volgend uit de rechtspraak van het EHRM. Dergelijke voorstellen vragen om een kritische toets, juist omdat het gaat om een met morele intuïties doorspekte problematiek als seksueel misbruik.

1. Inleiding

De zedenwetgeving is volop in beweging. Naast de lang verwachte algehele herziening van de zedentitel² is een wetsvoorstel aanhangig tot zelfstandige strafbaarstelling van voorbereiding van seksueel misbruik (hierna: wetsvoorstel voorbereiding SMM)³ en wordt nagedacht over strafbaarstelling van bezit⁴ van kindersekspoppen en kinderseksrobots (hierna: CSD en CSR).⁵ Kortom, er heerst zorg om seksueel misbruik van minderjarigen.⁶ Dat is geen nieuw gegeven. De zorg om seksueel misbruik wordt mondiaal gedeeld⁷ en vormt sinds enkele decennia aandachtspunt van (inter)nationaalrechtelijke regelgeving en beleid. Het strafrecht is daarbij een belangrijk instrument, want wanneer het meer ernstige vormen van seksueel misbruik betreft is adequate strafbaarstelling en effectieve handhaving vereist.⁸ Dat ontslaat ons niet van de plicht kritisch te zijn op (voorgenomen) strafbaarstellingen. Juist ook omdat wat het strafrecht in de strijd tegen seksueel misbruik vermag beperkt is, en andere rechtsinstrumenten wellicht meer kans op succes bieden.⁹

In deze bijdrage leg ik daarom het wetsvoorstel voorbereiding SMM en de verwachte strafbaarstelling van bezit van CSD en CSR onder het vergrootglas.¹⁰ Beide worden getoetst aan de volgens mij drie belangrijkste criteria

voor strafbaarstelling: het schadebeginsel, het vereiste van effectiviteit en het legaliteitsgebod.¹¹ Die driedelige toets, met daarin gelegen dwarsverbanden, pas ik toe op voor het wetsvoorstel voorbereiding SMM (par. 2) en de verwachte strafbaarstelling van bezit van CSD en CSR (par. 3). Naast de toets op de criteria voor strafbaarstelling besteed ik aandacht aan de verplichtingen uit hoofde van de positieve verplichtingen, volgend uit de rechtspraak van het EHRM. De daarin gelegen vereisten ten aanzien van de voorwaarde van een adequate strafbaarstelling, de effectieve handhaving en het legaliteitsgebod vertonen namelijk samenhang met hetgeen wordt gevraagd uit hoofde van de criteria voor strafbaarstelling.¹² Beide toetskaders zien, op eigen wijze, op de vraag naar de strafrechtelijke aansprakelijkheid.¹³

De opbouw van de paragrafen is gelijk: na een korte beschrijving van de aanleiding tot de (verwachte) wetgevingsactie, ga ik in op wat bekend is over de aard en omvang van het probleem waarna ik de (voorgenomen) strafbaarstelling toets aan de drie genoemde criteria voor strafbaarstelling.¹⁴ Duidelijk zal worden dat de verboden op pedohandboeken respectievelijk CSR en CSD gescheiden, maar niettemin verbonden kwesties betreft, die bovendien raakvlak hebben met het wetsvoorstel seksuele

misdriven.¹⁵ Na (een voorlopig) zicht op zaken te hebben gegeven, volgt een afweging over de legitimiteit van de (verwachte) strafbaarstellingen (par. 4). Een korte conclusie sluit de bijdrage af (par. 5).

2. Het wetsvoorstel voorbereiding SMM

2.1 Aanleiding en ontvangst

Het wetsvoorstel volgt op de motie Van Wijnbergen c.s., waarin werd gevraagd om strafbaarstelling van zogenoemde pedohandboeken.¹⁶ Artikel 240c Sr-wetsvoorstel (hierna: artikel 240c Sr) luidt als volgt:

'Hij die zich of een ander opzettelijk gelegenheid, middelen of inlichtingen verschafft of tracht te verschaffen tot het plegen van een misdrijf als bedoeld in de artikelen 244 en 245 of in de artikelen 242, 243, 246, 247 of 249 ten aanzien van een persoon die de leeftijd van zestien jaar nog niet heeft bereikt, dan wel zich kennis of vaardigheden daartoe verwerft of een ander bijbrengt, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste vier jaren of geldboete van de vijfde categorie.'¹⁷

Het gaat om voorbereidingshandelingen gericht op het bevorderen van seksueel misbruik door een derde. Of het gronddelict volgt is irrelevant, want dit valt buiten het opzet. Dat is enkel gericht op het bevorderen van seksueel misbruik.¹⁸ Doel is een zelfstandig verbod te creëren voor

Doel is een zelfstandig verbod te creëren voor een 'gerichtheid op instrueren' tot seksueel misbruik

een 'gerichtheid op instrueren' tot seksueel misbruik.¹⁹ Omdat de beoogde handelingen volgens de minister 'in een verder verwijderd verband kunnen staan dan artikel 46 Sr vergt', kan niet worden volstaan met de algemene strafbaarstelling van voorbereidingshandeling uit dien hoofde. De minister geeft zich weliswaar rekenschap van het uitzonderingskarakter van zo'n zelfstandige voorbereidingshandeling, maar meent dat die nodig is en wijst op artikel 134 Sr als precedent.²⁰ Evenmin kan worden volstaan met de bestaande zedenbepalingen. Het materiaal bedoeld in artikel 240c Sr kan namelijk niet worden gekwalificeerd als kinderpornografie (artikel 240b Sr) en het opzet is daar ook niet op gericht. Uit de aard van het instructiemateriaal volgt slechts dat de opzet is gericht op het bevorderen van seksueel misbruik, en dat noodzaakt tot strafbaarstelling van het bezit van pedohandboeken als voorbereidingshandeling.²¹ Ook die bepalingen bieden derhalve onvoldoende bescherming. Het doel van artikel 240c Sr is 'een krachtig signaal af te geven over de strafwaardigheid van het onder andere in bezit hebben van instructief materiaal over kindermisbruik'.²²

Auteur

1. Mr. dr. R.S.B. Kool is als senior-onderzoeker verbonden aan het Utrecht Centre for Accountability & Liability Law.

Noten

2. Wetsvoorstel seksuele misdrijven, rijks-overheid.nl/documenten/kamerstukken/2021/03/08/wetsvoorstel-seksuele-misdrijven.
3. Kamerstukken II 2021/22, 35991, nrs. 1-3.
4. Kamerstukken II 2020/21, 31015, nr. 223, onder 2; aangegeven wordt dat voor zo'n verbod aansluiting moet worden gezocht bij artikel 240b Sr. In die bepaling worden meerdere handelingen opgesomd, ik duid die korthedshalve aan met 'bezit'.
5. Kamerstukken II 2020/21, 34843/31015, nr. 44; Kamerstukken II 2020/21, 31015, nr. 223, p. 4. De afkortingen CSR en CSD staan voor Child Sexual Robots respectievelijk Child Sexual Dolls. Zie N. Sharkey e.a., *Our sexual future with robots*, Foundation for Respectable Robotics (FRR), 2017, <https://respectablerobotics.org/wp-content/uploads/2017/11/FRR-Consultation-Report-Our-Sexual-Future-with-robots-1-1.pdf>; M-H. Maras & L.R. Shapiro, 'Child sex dolls and robots: more than just an uncanny valley', *Journal of Internet Law* 2017, 5, p.

3-21; N. Döring, M. Rohangis Mohseni & R. Walter, 'Design, Use, and Effects of Sex Dolls and Sex Robots: Scoping Review', *J Med Internet Res* 2020, 7:e18551, doi.org.10.1007/s12369-021-00797-3.
6. In het hierna volgende duidt 'seksueel misbruik' op strafbaar gestelde seksuele handelingen met minderjarigen.
7. Pratt spreekt van 'a globalized commodity'; J. Pratt, *Child sexual abuse: Purity and danger in an age of anxiety*, *Crime, Law & Social Change*, 2005, 43, doi.org.10.1007/s10611-005-2030-2.
8. K.K. Lindenberg, 'Zedendelicten en positieve verplichtingen', in: C. Sieburgh & J. Gerards, *De invloed van fundamentele rechten op het materiële recht*, Deventer: Kluwer 2013, p. 501-530; R.S.B. Kool, 'Aansprakelijkheid voor seksueel misbruik in het licht van de positieve verplichtingen: vlevlechting van domeinen', *Ars Aequi* 2016, februari, p. 132-139. Ook: EHRM 15 juni 2021, ECLI:CE:ECHR:2021:0615JUD006290315, NJ 2021/382, m.nt. B.E.P. Myjer.
9. R.S.B. Kool, S. Kersies & T. van der Rijst, "'Mind the (knowledge)gap": Towards a Criminal Duty To Report Child Sexual Abuse?', *Utrecht Law Review* 2021, nr. 13, p. 33-45; R.S.B. Kool & F.G.H. Kristen, 'Geen gronden voor verruiming van de aan-

giteplicht', *Delikt en Delinkwint* 2021, nr. 10, p. 833-910.
10. Gelet op de stand van het (parlementaire) debat over het bezit van CSD en CSR is strafbaarstelling te verwachten. Om die reden zal ik ten aanzien van CSR en CSD spreken van 'verwachte strafbaarstelling'; Kamerstukken 2021/22, Aanhangsel der Handelingen, nr. 553, p. 2; Kamerstukken II 2021/22, 35991, nr. 53.
11. C.P.M. Cleiren, 'Functie en waarde van criteria voor strafbaarstelling in het huidige tijdsgewricht', in: C.P.M. Cleiren e.a., *Criteria voor strafbaarstelling in een nieuwe dynamiek. Symbolische legitimiteit versus maatschappelijke en sociaalwetenschappelijke realiteit*, Den Haag: Boom Lemma, 2021, p. 7-24; S.S. Buisman, 'Criteria voor strafbaarstelling. De integratie tussen theorie en wetgevingsbeleid', *Strafblad* 2020, nr. 1, p. 64-72.
12. Zie ook: Memorie van toelichting bij Wetsvoorstel seksuele misdrijven, § 5.1 en 5.3, rijks-overheid.nl/documenten/kamerstukken/2021/03/08/memorie-van-toelichting-wetsvoorstel-seksuele-misdrijven.
13. Ik geef me rekenschap van de verschillende invalshoeken: voor de criteria voor strafbaarstelling gaat het om de rechtvaardiging van de staatsmacht, in het bijzonder de bevoegdheid tot strafbaarstelling. Voor

de positieve verplichtingen gaat het om de vraag of de staat aansprakelijk gesteld kan worden voor een schending van een verdragsrecht dat strafrechtelijke bescherming rechtvaardigt. Over dat laatste: Lindenberg 2013; Kool 2016.
14. Kamerstukken II 2021/22, Aanhangsel der Handelingen, nr. 553, p. 2; Kamerstukken II 2021/22, 35991, nr. 53.
15. De samenhang wordt ook in de parlementaire stukken benoemd; Kamerstukken II 2020/21, 34843, nr. 44, p. 53; Kamerstukken II 2021/22, 35991, nr. 5, p. 3 en 6.
16. Kamerstukken II 2019/20, 31015, nr. 190.
17. Kamerstukken II 2021/22, 35991, nr. 2.
18. Kamerstukken II 2021/22, 35991, nr. 3, p. 3; Kamerstukken II 2021/22, 35991, nr. 4, p. 5; Kamerstukken II 2021/22, 35991, nr. 6.
19. Kamerstukken II 2021/22, 35991, nr. 3, p. 5.
20. Kamerstukken II 2021/22, nr. 3, § 7.
21. Kamerstukken II 2021/22, 35991, nr. 4, p. 5; Kamerstukken II 2021/22, 35991, nr. 6. Eerder: Kamerstukken II 2020/21, 31015, nr. 223.
22. Kamerstukken II 2021/22, 35991, nr. 3, p. 5.

© Shutterstock

Hoewel de ministeriële wens (kamer)breed wordt gedeeld, is er ook kritiek te beluisteren. Zo is de Raad van State niet overtuigd van de noodzaak van een strafbaarstelling als bijzondere voorbereidingshandeling.²³ En ook vanuit de Tweede Kamer werd de vraag gesteld of een strafbaarstelling van bezit van pedohandboeken als zodanig, los van de voorbereidingsconstructie, geen betere optie is.²⁴ Dit omdat het voor de voorbereiding vereiste opzet verwacht wordt tot bewijsproblemen aanleiding te geven, waardoor de reikwijdte van artikel 240c Sr beperkt zal blijken. Ook werden vraagtekens gesteld ten aanzien van de legaliteit: geeft artikel 240c Sr geen blijk van strafbaarstelling van gedachten, en vormt het niet een te vergaande inbreuk op de privacy?²⁵

2.2 Langs de lat van drie criteria voor strafbaarstelling

Gelet op het stadium waarin het wetsvoorstel zich bevindt, past enig voorbehoud bij een toetsing van de rechtvaardiging daarvan. Niettemin geven de beschikbare parlementaire stukken enig houvast.

Over de *schadelijkheid* van het handelen lijkt politieke consensus te bestaan. Uit de parlementaire stukken blijkt brede steun voor een 'expliciet signaal van de strafwetgever'.²⁶ Het bezit van materiaal gericht op het instrueren tot seksueel misbruik van minderjarigen wordt strafwaardig gevonden; het betreft een ernstige vorm van strafbaar handelen. De schadelijkheid ligt niet enkel in een (verondersteld) bevorderen van seksueel misbruik, pedohandboeken worden geacht een schadelijk gedachte-

goed te representeren.²⁷ Het doet er volgens de minister 'minder toe dat (nog) geen wetenschappelijk onderzoek bestaat waaruit aantoonbaar blijkt dat het onder zich hebben van dergelijk materiaal de kans vergroot dat de bezitter daadwerkelijk overgaat tot seksueel misbruik'.²⁸ Het gebrek aan kennis over het causale verband tussen het verschaffen etc. van dergelijke instructies en daadwerkelijk seksueel misbruik wordt van ondergeschikt belang geacht gelet op de aan de gedraging ten grondslag liggende intentie. De volgende opmerking uit de memorie van toelichting laat aan duidelijkheid niets te wensen over:

*'Waarom het gaat – en hier lijkt voornoemd onderzoek ook op te wijzen – is dat de (online) circulerende instructieve handleidingen een munitie aan kennis en kunde vormen voor de onwetende of onervaren jager die de trekker wil overhalen.'*²⁹

De Tweede Kamer lijkt het eens te zijn met de minister. Alleen de SP stelt de vraag of geen sprake is van strafbaarstelling van gedachten.³⁰

Het voornaamste (juridische) bezwaar tegen artikel 240c Sr geldt echter het bijzondere, want zelfstandige karakter.³¹ De minister beroept zich hiervoor op de 'specifieke uitingsvormen van de strafbaar te stellen gedragingen'.³² Daar lijkt de minister een punt te hebben, want het opzetvereiste van artikel 240c Sr is niet gericht op het plegen van daadwerkelijk seksueel misbruik (het gronddelict). Het gronddelict staat in een te ver verwijderd ver-

De strafbaarstelling van artikel 240c Sr kan de toets van de *schadelijkheid* vooralsnog niet doorstaan

band om te kunnen spreken van strafbare voorbereiding als bedoeld in artikel 46 Sr. Dat laat onverlet dat de keuze voor strafbaarstelling als bijzondere voorbereidingshandeling om een meer afdoende onderbouwing van de schade vraagt, al was het maar om de indruk te voorkomen dat het gaat om strafbaarstelling van gedachten. Maar ook zonder zo'n nadere onderbouwing vormt artikel 240c Sr een exponent van voorzorgstrafrecht.³³ Dat mag in relatie tot seksualiteit en minderjarigen inmiddels een aanvaard gegeven zijn, maar laat de verplichting tot een voldoende onderbouwing onverlet.³⁴ Kortom, de strafbaarstelling van artikel 240c Sr kan de toets van de *schadelijkheid* vooralsnog niet doorstaan.

Van een gerichte *effectieve handhaving* lijkt evenmin sprake te kunnen zijn. De afgeschermd aard van het materiaal (*dark web*), het veelal grensoverschrijdende karakter van cybercriminaliteit en het capaciteitstekort bij politie en Openbaar Ministerie staan daaraan in de weg. Verwacht wordt dat artikel 240c Sr vooral een symbolische functie zal hebben en dat het zal gaan om bijvangst, aangetroffen in het kader van de handhaving van het verbod op kinderpornografie en andere zedenbepalingen.³⁵ Dit lijkt afbreuk te zullen doen aan het beoogde niveau van rechtsbescherming, want tot meer dan een 'duidelijk signaal' lijkt het niet te zullen komen.

Bezien vanuit de positieve verplichtingen kan bovendien de vraag worden gesteld of dit voorzienbare niveau van handhaving aanleiding zou kunnen geven tot staatsaansprakelijkheid in geval seksueel misbruik heeft plaatsgevonden en een verband is te leggen met pedohandboeken. Seksueel misbruik valt immers onder de noemer van

artikel 3 EVRM en dan is adequate strafbaarstelling en effectieve handhaving vereist.³⁶ Hier is het kennisvereiste van belang, want om vast te kunnen stellen dat sprake is geweest van een tekort schieten van de Staat moet worden vastgesteld dat de strafrechtelijke autoriteiten 'wisten of hadden moeten weten' van het risico op seksueel misbruik, in dit geval een risico dat verband hield met bezit van pedohandboeken.³⁷ Aan dat kennisvereiste lijkt moeilijk te worden voldaan. Bekend is weliswaar dat pedohandboeken circuleren op het internet, maar de ontoegankelijkheid van dergelijk materiaal stelt grenzen aan wat de strafrechtelijke autoriteiten daarover kunnen 'weten en voorkomen'. Bovendien staat niet vast dat pedohandboeken een voorzienbaar, strafrechtelijk relevant risico vertegenwoordigen dat aanleiding zou moeten geven tot strafrechtelijke handhaving. Daartegenover staat dat algemeen bekend is dat het internet risico's vertegenwoordigt voor seksueel misbruik, maar die kunnen ook langs andere dan strafrechtelijke weg worden aangepakt.³⁸ Kortom, artikel 240c Sr kan de toets van het criterium van *effectieve handhaving* niet doorstaan.

Is dat dan wel het geval voor het derde criterium voor strafbaarstelling, het *legaliteitsgebod*? Afgaande op de adviezen en de reactie van de Tweede Kamer ligt hier een aandachtspunt.³⁹ Voor ieder van de in artikel 240c Sr genoemde handelingen (gelegenheid, middelen of inlichtingen verschaffen, kennis of vaardigheden verwerven of deze een ander bijbrengen) geldt dat het open categoriëren zijn waarvan de strafwaardigheid niet steeds op voorhand vaststaat, maar beoordeeld moet worden in het licht van de omstandigheden van het geval.⁴⁰ Dat is geen nieuw gegeven, want juist wanneer het gaat om strafbare seksuele handelingen met minderjarigen kiest de wetgever voor ruim geredigeerde bepalingen om voldoende armslag te bieden aan het Openbaar Ministerie en de rechter. Bovendien kan voor de uitleg aansluiting worden gezocht bij de uitleg van artikel 240b Sr en hetgeen bij de behandeling van het wetsvoorstel seksuele misdrijven wordt gezegd over de opvolger daarvan, artikel 251 Sr-wetsvoorstel. De strafbaarstelling van bezit van pedohandboeken is, als opgemerkt, echter van andere strek-

23. Kamerstukken II 2021/22, 35991, nr. 4, p. 5.

24. Kamerstukken II 2021/22, 35991, nr. 5, § 2.

25. Kamerstukken II 2021/22, 35991, nr. 5, p. 8-9.

26. O.a. Kamerstukken II 2021/22, 35991, nr. 5, p. 2.

27. Kamerstukken II 2021/22, 35991, nr. 3, p. 2. Daartoe wordt verwezen naar een enkel, recent buitenlands onderzoek.

28. Kamerstukken II 2021/22, 35991, nr. 3, p. 2-3.

29. Kamerstukken II 2021/22, 35991, nr. 3, p. 2.

30. Kamerstukken II 2021/22, 35991, nr. 5, p. 8-9.

31. Kamerstukken II 2021/22, 35991, nr. 4, p. 1-5.

32. Kamerstukken II 2021/22, 35991, nr. 4, p. 6; Kamerstukken II 2021/22, 35991, nr. 6.

33. Buisman 2020, § 3.2.1, waar zij – in navolging van Simester en Von Hirsch spreekt van 'prophylactic offences', ofwel: voorzorgstrafrecht. Over voorzorgstrafrecht ook: M. Borgers, *De vlucht naar voren* (oratie Amsterdam VU), Den Haag: Boom juridisch 2007.

34. R. Lippens, "We zijn al waar we zijn moeten": Beschouwingen omtrent de 'voorzorgcultuur', in: M. Hildebrandt & R. Pieterman (red.), *Zorg om voorzorg*, Den Haag: Boom juridisch 2010, p. 217-237; R.S.B. Kool, "Better safe than sorry? Over de legitimiteit van strafbaarstelling van seksueel corrumpen van minderjarigen en grooming", *Delikt en Delinkwent* 2010, nr. 10, p. 79-86.

35. Kamerstukken II 2021/22, 35991, nr. 5, p. 8.

36. Enkel voor lichtere vormen van (potentieel) seksueel misbruik mag worden volstaan met niet-strafrechtelijke bepalingen (o.a. EHRM 31 maart 2016, ECLI:CE:ECHR:2016:0331JUD003080811, § 149, 151, 155 (A, B en C/Letland).

37. Het zogenaamde Osman-criterium: EHRM 28 oktober 1998, ECLI:CE:ECHR:1998:1028JUD002345294, § 116: '(...) it must be established to its satisfaction that the authorities knew or ought to have known at the time of the existence of a real and immediate risk to the life of an identified individual or individuals from the criminal acts of a third party and that they failed to take.' Daarover: Kool 2016; Kool c.s. 2021; Kool & Kristen 2021, § 2.2.

38. Gewezen kan worden op het wetsvoorstel Bestuursrechtelijke aanpak online kinderpornografisch materiaal; op het moment van schrijven is nog geen dossiernummer bekend. De Raad van State heeft al wel geadviseerd; raadvanstate.nl/adviezen/@127611/w16-21-0337/. Voorts: Memorie van toelichting bij Wetsvoorstel seksuele misdrijven, p. 26.

39. Kamerstukken II 2021/22, 35991, nr. 2, bijlage (Nova); Kamerstukken II 2021/22, 35991, nr. 5, p. 2.

40. O.a. A. Kuijper, J.W. van den Hurk & S.J. de Vries, *Artikel 240b Sr. Juridische en digitaal-technische aspecten van strafvervolgning wegens gedragingen met digitaal kinderpornografisch materiaal*, Den Haag: Kenniscentrum Cybercrime 2020, rechtspraak.nl.

De toets aan het *legaliteitsgebod* moet gelet op de stand van het wetgevingsproces vooralsnog worden opgeschort in de hoop dat de wetsgeschiedenis daarover voldoende helderheid zal bieden

king; het opzet is niet gericht op het vervaardigen etc. van kinderpornografie. Dat maakt dat de uitleg van artikel 240c Sr niet een-op-een kan steunen op artikel 240b Sr. Helderheid blijft geboden, zeker wanneer het gaat om strafbare voorbereiding en dus om de 'randen van het strafrecht'. Dat vraagt om nadere toelichting op artikel 240c Sr gedurende het komende wetgevingsproces. De toets aan het *legaliteitsgebod* moet gelet op de stand van het wetgevingsproces vooralsnog worden opgeschort in de hoop dat de wetsgeschiedenis daarover voldoende helderheid zal bieden.

3. Een (mogelijke) strafbaarstelling van CSD en CSR

3.1. Aanleiding

Medio 2019 volgden naar aanleiding van een uitzending van Brandpunt+ medio 2019 Kamervragen over de handel in CSD en CSR.⁴¹ Voorafgaand had de Douane bij de minister aangedrongen op het creëren van mogelijkheden tot inbeslagname van dergelijke goederen. Dat is gelet op de legale status van CSD en CSR namelijk momenteel niet mogelijk.⁴² Het gaat op jaarbasis om tien stuks in het kader van invoer- en uitvoercontrole aangetroffen CSD; geen melding wordt gemaakt van gevonden CSR. Ook politie en Openbaar Ministerie meldden op de hoogte te zijn van het bezit van CSD. In reactie stelde de minister het bezit van CSR en CSD als 'een zorgelijke ontwikkeling' te zien, omdat dit zou kunnen leiden tot een normalisering van een subcultuur van seksueel misbruik.⁴³ Aangegeven werd dat een eventuele strafbaarstelling aansluiting zou moeten vinden bij de te herziene strafbaarstelling van kinderpornografie, het huidige artikel 240b Sr.⁴⁴ Om in kaart te brengen of een dergelijke strafbaarstelling wenselijk is werd een verkennend onderzoek gelast. Te verwachten is dat deze bevindingen en de daarop volgende ministeriële reactie in de najaar van 2022 bekend zullen zijn.⁴⁵ Kortom, er is op het moment van schrijven nog weinig bekend over (de prevalentie van) CSD en CSR en eventueel daaruit voortvloeiend risico voor seksueel misbruik.

3.2 Langs de lat van drie criteria voor strafbaarstelling

De ministeriële zorg dat CSD en CSR aanleiding geven tot normalisering van een subcultuur van seksueel misbruik lijkt een 'gevoelsmatige' aanname te zijn. Niet uitgesloten immers is dat CSD en CSR dergelijke seksuele driften juist (kunnen) kanaliseren.⁴⁶ Daartegenover staat dat een eventuele strafbaarstelling van CSD en CSR rechtvaardiging vindt in de bijzondere aard van het rechtsbelang: het beschermen van minderjarigen tegen ernstige inbreuken op de lichamelijke en psychische integriteit. Dat vraagt om een proactieve opstelling van de wetgever, tot uitdrukking te brengen in een adequate strafbaarstelling en

effectieve handhaving. Dat uitgangspunt volgt uit de positieve verplichtingen,⁴⁷ en vormt uitgangspunt van nationaal beleid.

Wat betreft het *schadecriterium* lijkt de drempel bovendien al te zijn genomen met de strafbaarstelling van virtuele kinderpornografie.⁴⁸ Ter onderbouwing daarvan werden destijds twee argumenten gegeven. De eerste overweging zag op het schadecriterium *pur sang*: het verbod op virtuele kinderpornografie werd gerechtvaardigd geacht vanwege de schade die geacht werd te zijn verbonden aan het in omloop brengen van beeldmateriaal dat seksueel misbruik suggereert.⁴⁹ Het gold overigens ook toen een niet-wetenschappelijk onderbouwde aanname.⁵⁰ Het tweede argument was meer instrumenteel: om effectief te kunnen handhaven moest het Openbaar Ministerie worden ontlast van de bewijsopgave aan te tonen dat het ten laste gelegde materiaal betrekking heeft op een echte minderjarige.⁵¹ Daarbij werd de beperking aangelegd dat het moest gaan om 'levensechte', 'niet van echt te onderscheiden' afbeeldingen.⁵²

De vraag wanneer daaraan is voldaan is (ook) relevant voor het legaliteitsgebod en wordt daarom hieronder besproken. Hier volstaat de opmerking dat de strafbaarstelling van virtuele kinderpornografie moet worden begrepen in het licht van de zorg om aan digitale ontwikkelingen verbonden risico's voor seksueel misbruik.⁵³ Destijds is niet voorzien dat het ook levensechte driedimensionale 'afbeeldingen' zou kunnen betreffen.⁵⁴ Was dat wel het geval geweest dan is aannemelijk dat het bezit van CSD en CSR schadelijk zou zijn bevonden vanwege het daaraan (veronderstelde) risico voor het (bevorderen van) seksueel misbruik en om die reden strafbaar zouden zijn gesteld onder de vlag van artikel 240b Sr.

Voor de *effectiviteitstoets* geldt een soortgelijke analyse als voor pedohandboeken. Van CSD en CSR is bekend dat deze worden geproduceerd en verhandeld. Dergelijk materiaal is aangetroffen bij steekproefsgewijze controle door de Douane en is bekend bij de politie en het Openbaar Ministerie.⁵⁵ Strafbaarstelling zou inbeslagneming mogelijk maken, ook wanneer het bijvangst betreft. Uit de berichtgeving is niet op te maken dat CSD en CSR zijn aangetroffen, anders dan in het kader van steekproefsgewijze controle door de Douane. Niet uitgesloten echter is dat er vraag is naar CSD en CSR, waardoor de productie daarvan in de nabije toekomst een hogere vlucht kan krijgen. Daarbij moet onderscheid worden gemaakt tussen CSD en CSR. Van de eerste is bekend dat deze worden geproduceerd en verhandeld; voor CSR ontbreken dergelijke gegevens. Bekend echter is dat levensechte seksrobots op 'volwassen schaal' in de handel zijn, dat rechtvaardigt de veronderstelling dat het mogelijk is CSR te produceren.⁵⁶ Weliswaar vergt de vervaardiging van dergelijke robotica bijzondere technologische expertise,⁵⁷ maar die lijkt zich in snel tempo te (kunnen) ontwikkelen. Gelet op

de geconstateerde 'blinde vlek' voor CSD en CSR ten tijde van de invoering van de strafbaarstelling van virtuele kinderpornografie van 2001 is een vooruitziende blik wenselijk. Temeer omdat de strafbaarstelling van CSD en CSR onderdeel zou kunnen uitmaken van de integrale herziening van de zedenwetgeving.⁵⁸

Vanuit het vertrekpunt dat CSD en CSR 'schadelijke weergaven'⁵⁹ vormen is de stap naar een rechtvaardiging van de strafbaarstelling met een beroep op de noodzaak van een effectieve handhaving met daaraan verbonden bewijsontlasting van het Openbaar Ministerie snel gemaakt. Of effectieve handhaving na strafbaarstelling van CSD en CSR als virtuele kinderpornografie daadwerkelijk mogelijk is, is een tweede. Op dit moment vormen CSD en CSR legale goederen die straffeloos kunnen worden aangeboden en gekocht.⁶⁰ Strafbbaarstelling zal ertoe leiden dat het materiaal via de voor politie en Openbaar Ministerie ontoegankelijkere wegen van het internet (*dark web*) wordt verhandeld. En ook hier geldt het voor de strafbaarstelling van pedo-handboeken gesignaleerde capaciteitstekort. Kortom, voor de *effectiviteitstoets* gelden dezelfde problemen als waarvan sprake is voor de overige vormen van (virtuele) kinderpornografie.

Het derde aandachtspunt, *het legaliteitsgebod*, hangt samen met het schadecriterium. Niet alle virtuele afbeel-

Voor de *effectiviteitstoets* gelden dezelfde problemen als waarvan sprake is voor de overige vormen van (virtuele) kinderpornografie

dingen kwalificeren als kinderpornografie als bedoeld in artikel 240b Sr. Enkel virtuele weergaven die als 'levens-echte', 'niet van echt te onderscheiden' weergaven van seksuele gedragingen met een minderjarige kunnen worden gekwalificeerd vallen onder het bereik van de strafbepaling en diens opvolger, artikel 251 Sr-wetsvoorstel.⁶¹ Daarbij moet het gaan om weergaven van seksuele handelingen waarbij de minderjarige 'schijnbaar betrokken' is. Onder dat laatste moet worden begrepen een 'seksuele gedraging van een kind met een ander, van een ander met een kind en van een kind met zichzelf'.⁶² Niet noodzakelijk is dat de afbeelding daadwerkelijk seksueel misbruik van een (echte of realistisch virtuele) minderjarige weer-

41. E. van den Berg & E. San Giorgi, *Kinderseksrobot: het woord alleen roept ongelof en walging op*, Brandpunt+ juli 2021, npo3.nl/brandpuntplus/kinderseksrobots-de-nederlandse-douane-ziet-ze-regelmatig-9c71eac0-6081-424a-a245-650547120c53.

42. De aangetroffen CSD vormden het resultaat van controlebevoegdheden neergelegd in de Algemene Douanewet en het Douanewetboek van de Europese Unie. De dienst is uit hoofde van artikel 2 van het Besluit buitengewoon opsporingsambtenaar Belastingdienst/Douane 2012 bevoegd tot inbeslagname van goederen vallende onder de zogenaamde goederencodes, maar er is niet voorzien in een code voor CSD of CSR; wetten.Overheid.nl/BWBR0023746/2017-01-01.

43. *Kamerstukken II 2020/21*, 34843/31015, nr. 44, p. 53. Ook: *Kamerstukken II 2020/21*, 31015, nr. 223, p. 4. Eenzelfde argument lag destijds ten grondslag aan de strafbaarstelling van virtuele kinderpornografie; *Kamerstukken II 2001/02*, 27745, nr. 6, p. 8-9: 'De bescherming van kinderen tegen seksueel misbruik vereist dat er niet alleen geen ruimte dient te zijn voor het bestaan van echte kinderpornografische afbeeldingen maar ook niet voor het bestaan van afbeeldingen die voor echt doorgaan. Dit materiaal beoogt immers het seksueel misbruik van echte kinderen op realistische wijze te verbeelden. Het is schadelijk wegens het bevorderen

van een subcultuur met een markt voor kinderporno.'

44. *Kamerstukken II 2020/21*, 31015, nr. 223, onder 2; Memorie van toelichting bij Wetsvoorstel seksuele misdrijven, p. 62; *Kamerstukken II 2020/21*, 34843, nr. 44, p. 53 en *Kamerstukken II 2020/21*, Aanhangel der Handelingen, nr. 553, p. 2. Op beide plaatsen wordt gesuggereerd dat CSD en CSR als 'virtuele kinderpornografie' zouden kunnen worden gekwalificeerd.

45. *Aanhangel Kamerstukken II 2020/21*, nr. 553; *Kamerstukken II 2020/21*, 31015, nr. 223, p. 4. Het onderzoek wordt uitgevoerd door Maastricht University. Opgemerkt moet worden dat de opdracht van de minister een ruimer veld bestrijkt dan het strafrecht; bekeken ook wordt of andere rechtsgebieden mogelijkheden bieden tot bestrijding van het gebruik van bezit van CSD en CSR.

46. *Kamerstukken II 2021/22*, 34843, nr. 44, p. 53; *Aanhangel Kamerstukken II 2020/21*, 553. Deze vraag maakt geen onderdeel uit van het lopende WODC-onderzoek.

47. Zie hetgeen daarover is opgemerkt in par. 2.3.

48. Kool/Lestrade, *Tekst en Commentaar Strafrecht*, Art. 240b Sr, aant. 7 onder b; K. Lindenberg & A. van Dijk, *Herziening van de zedendelicten*, Groningen: Paris 2016, § 2.4.4.10 en Kuijer e.a. 2020, § 3.3.2.

49. Eenzelfde uitgangspunt geldt voor art. 151e Sr-wetsvoorstel, de opvolger van art.

240a Sr ofwel het verbod op het verstrekken etc. van kinderpornografisch materiaal aan minderjarigen jonger dan zestien jaar. Ook daarvan wordt de schadelijkheid verondersteld; Memorie van toelichting bij Wetsvoorstel seksuele misdrijven, p. 34.

50. *Kamerstukken II 2001/02*, 27745, nr. 5, p. 3-4; *Kamerstukken I 2001/02*, 27745, nr. 299b, p. 3.

51. *Kamerstukken II 2001/02*, 27745, nr. 3, p. 4; *Kamerstukken II 2001/2022*, 27745, nr. 6, p. 8-9.

52. *Kamerstukken II 2001/02*, 27745, nr. 6, p. 15.

53. Memorie van toelichting bij Wetsvoorstel seksuele misdrijven, p. 7-8 en 15.

54. *Kamerstukken I 2001/02*, 27745, nr. 299b, p. 2-3. Wel werd gesproken over

strip-tekeningen en cartoons; deze vielen volgens de minister niet onder art. 240b Sr.

55. Van den Berg & San Giorgi 2021; *Pow-ned, Kindersekspop, gewoon te bestellen*, powned.tv/artikel/kindersekspop-gewoon-te-bestellen; K. McCrum, 'Child Seks Dolls the size of girls aged THREE available to buy in the UK...and they're completely legal', *Mirror* 16 June 2016, mirror.co.uk/news/world-news/child-sex-dolls-size-girls-8243468. China wordt – ook in andere bronnen – genoemd als productieland.

56. *Seksrobot*, stringfixer.com/nl/Sex_robot; *Seksrobot Robin kreunt, beweegt en spreekt Nederlands*, nos.nl/artikel/2250482-seksrobot-robin-kreunt-beweegt-en-spreekt-nederlands. De produ-

cent is Motsutoys, voorheen Mytenga.

57. Dat zou een verklaring bieden voor het feit dat de Douane tot op heden geen CSR heeft aangetroffen en ook de politie en het Openbaar Ministerie daarvan geen melding maken.

58. *Kamerstukken II 2021/22*, 35991, nr. 3, p. 7.

59. Omwille van de technisch-neutralere terminologie spreekt artikel 251 Sr-wetsvoorstel van 'weergave' ter vervanging van het in artikel 240b Sr gebruikte 'afbeelding'; Memorie van toelichting bij Wetsvoorstel seksuele misdrijven, p. 35. Voorts: *Kamerstukken II 2001/02*, 27745, nr. 6, p. 12: 'Voor de strafbaarheid van virtuele kinderpornografie is niet relevant op welke wijze zij tot stand is gekomen. Alleen het resultaat geldt: de afbeelding van een kind dat net echt lijkt.'

60. Van den Berg & San Giorgi 2021; McCrum 2016.

61. *Kamerstukken II 2001/02*, 27745, nr. 6, p. 8-9, 11 en 14-15; *Kamerstukken II 2021/2022*, 34843, nr. 44, p. 53; *Kamerstukken II 2021/22*, 34843, nr. 54; Memorie van toelichting bij Wetsvoorstel seksuele misdrijven, p. 6. Voorts: HR 24 juni 2014, ECLI:NL:2014:1497, NJ 2014, 339 en HR 8 december 2015, ECLI:NL:HR:2015:3483.

62. *Kamerstukken II 2001/02*, 27745, nr. 6, p. 16; Memorie van toelichting bij Wetsvoorstel seksuele misdrijven, p. 61.

geeft. Voldoende is dat de schijn van seksueel misbruik wordt gewekt.

De Hoge Raad waakt daarbij voor een te ruime uitleg van artikel 240b Sr. Zo werd het standpunt van het Openbaar Ministerie dat niet-realistische afbeeldingen daaronder zouden vallen verworpen.⁶³ Dit standpunt sluit aan op hogere regelgeving, waarin wordt gesproken van 'realistic images'.⁶⁴ Voor de eventuele strafwaardigheid van het bezit van CSD en CSR is voorts van belang dat in die regelgeving geen onderscheid wordt gemaakt naar de verschijningsvorm van het materiaal. Zo bepaalt artikel 2 sub c onder III Richtlijn 2011/93/EU dat onder kinderpornografie wordt begrepen:

*'Alle materiaal dat de visuele weergave behelst van een persoon die er als een kind uitziet en die deelneemt aan echte of gesimuleerde expliciete seksuele gedragingen of elke weergave voor primair seksuele doeleinden van de geslachtsorganen van een persoon die er als een kind uitziet.'*⁶⁵

Dit rechtvaardigt de conclusie dat weergaven waarop met behulp van levensechte CSD of CSR de schijn van seksueel misbruik wordt gewekt, onder de reikwijdte van deze regelgeving vallen, mits is voldaan aan de vereisten van deelname en de uiterlijke verschijningsvorm van een levensechte minderjarige. Beide voorwaarden behoeven duiding met het oog op het *legaliteitsgebod*.

Ik begin met het laatste, het vereiste van 'levensechtheid'. Aan welke kenmerken moeten CSD en CSR voldoen om als 'levensecht' te kunnen worden beschouwd? Hiervoor kan aansluiting worden gezocht bij de handelsstandaard die aanbieders van volwassen sekspoppen en seksroboten gebruiken om hun handelswaar aan te prijzen als zijnde een levensechte imitatie van het vrouwelijk of mannelijk lichaam.⁶⁶ En ook de wetenschappelijke literatuur levert aanknopingspunten op.⁶⁷ Technische kenmerken die de kwalificatie levensecht volgens de handelsstandaard rechtvaardigen zijn de lichaamsbouw, de grootte, het gewicht, de gelaatstreken, de kledingstijl, de haarsnit en de intieme lichaamsdelen.⁶⁸ Maar ook de zachtheid van de synthetische huid, de lichaamstemperatuur (mogelijk gemaakt door een mechanisch hart dat warme vloeistof door het lichaam pompt) en mogelijkheden van de seksrobot om met behulp van sensoren te bewegen en te reageren door middel van spraak en aanraking worden aangegeven als kenmerk van levensechtheid. Kortom, afgaande op de handelsstandaard voldoen niet alle plastic (opblaas) sekspoppen en/of door (oplaadbare) batterijen aangedreven seksrobots aan het keurmerk levensecht. De handelsstandaard lijkt voldoende handvatten te bieden om het vereiste van 'levensechtheid' zo te duiden dat wordt voldaan aan het *legaliteitsvereiste*. Voorwaarde is wel dat de wetgever daartoe bij de parlementaire behandeling voldoende aanwijzingen geeft waarop de rechter kan terugvallen.

Het tweede aandachtspunt, de schijnbare betrokkenheid, is een lastiger gegeven. Dat vraagt namelijk om een op beeld vastgelegde (seksuele) activiteit met of door de minderjarige waardoor een schijn van seksueel misbruik wordt gewekt.⁶⁹ Daadwerkelijke schade is niet vereist. De suggestie daarvan, gewekt door de verbeelde betrokken-

heid van een schijnbare minderjarige bij enigerlei seksueel contact met of ten behoeve van een meerderjarige, volstaat. Dat doet vermoeden dat het bezit van CSD of CSR ten eigen seksueel gerief, zonder het maken van afbeeldingen van daarmee gepleegde seksuele handelingen – ook in de nabije toekomst – niet strafbaar is.⁷⁰ De intentie achter het bezit van CSD en CSR is leidend voor de vraag naar de strafbaarheid, en daar ligt een verschil met de voorgenomen strafbaarstelling van pedo-handboeken. Dat laatste materiaal is, anders dan CSD en CSR, intentioneel gericht op het bevorderen van seksueel misbruik. Niet uitgesloten is dat aan de aanschaf van CSD of CSR eenzelfde intentie ten grondslag ligt, maar die moet zich manifesteren in het maken van een afbeelding van een seksuele gedraging en een eventueel daaropvolgende verspreiding met als achterliggende intentie seksueel misbruik te bevorderen.⁷¹

Denkbaar echter is dat de wetgever de nadruk legt op de risico's die kunnen liggen besloten in het bezit van CSD en CSR. Vanuit die gedachte zouden CSD en CSR kunnen kwalificeren als middelen waarmee seksueel misbruik, en daarmee mogelijk samenhangende vervaardiging van kinderpornografie, kan worden voorbereid. Dat sluit aan op de grondslag van de voorgestelde strafbaarstelling van pedo-handboeken. Gelet op de intentie zou er met betrekking tot CSD en CSR geen reden zijn om te kiezen voor een zelfstandige voorbereidingshandeling. De achterliggende intentie achter het bezit van CSD en CSR staat in voldoende (intentioneel) verband met het gronddelict (seksueel misbruik) om te kunnen spreken van voorbereiding op grond van artikel 46 Sr.

Welke gevolgtrekkingen kunnen aan bovenstaande worden verbonden voor de toets op het *legaliteitsgebod*? Die vraag is lastig te beantwoorden, want er ligt nog geen ontwerp-bepaling op tafel. Wel is bekend dat de wetgever overweegt om bij strafbaarstelling aansluiting te zoeken bij de te herziene strafbaarstelling van (virtuele) kinderpornografie (artikel 240b Sr respectievelijk 251 Sr-wetsvoorstel). De (wets)geschiedenis leert dat de wetgever hier kiest voor een open strafbaarstelling en het aan de rechter overlaat daar invulling aan te geven onder het wakend oog van de Hoge Raad. Gesignaleerd is dat de Hoge Raad waakt voor een te ruime uitleg van artikel 240b Sr, inclusief het criterium van levensechtheid.⁷² Dat doet enigszins recht aan de rechtszekerheid, maar laat de eis tot verduidelijking op wetgevingsniveau onverlet. Of een toekomstige strafbaarstelling van CSD en CSR de toets van het *legaliteitsgebod* kan doorstaan zal moeten blijken.

5. Afweging en conclusie

Wie schrijft over de rechtvaardiging van uitbreiding van het strafrechtelijk instrumentarium ten behoeve van het bestrijden van seksueel misbruik begeeft zich op glad ijs. De morele intuïtie die spreekt uit het hedendaagse maatschappelijk vertoog wijst op legitimatie van voorzorgstrafrecht, afschrikking door strafbaarstelling en effectieve handhaving.⁷³ Dat laat onverlet dat (voorgenomen) strafbaarstellingen kritisch getoetst moeten worden en daartoe bieden de criteria voor strafbaarstelling handvatten. En ook bovenliggende regelgeving en rechtspraak geven houvast over wat gerechtvaardigd is waar het gaat om strafbaarstelling. Juist wanneer het gaat om de

Juist wanneer het gaat om de publiek(rechtelijke) regulering van seksualiteit is het zaak strafbaarstelling kritisch te doordenken

publiek(rechtelijke) regulering van seksualiteit is het zaak strafbaarstelling kritisch te doordenken.⁷⁴ Dat vraagt om een kritische toets, juist wanneer het gaat om een met morele intuïties doorspekte problematiek als seksueel misbruik. Gewaakt moet worden voor een uitvergroting van de risico's die worden toegedicht aan pedoseksualiteit, want die staat niet synoniem aan seksueel misbruik. Sterker nog, daders van seksueel misbruik kunnen andere seksuele voorkeuren hebben en maken zich om heel andere dan seksuele redenen schuldig aan seksueel misbruik.⁷⁵ De rechtvaardiging voor strafbaarstelling moet daarom niet liggen in een afkeuring van pedoseksualiteit, maar in het recht op bescher-

ming van de seksuele autonomie van minderjarigen en het voorkomen van risico's daarvoor.

In dat licht bezien roept de voorgenomen strafbaarstelling van pedohandboeken als zelfstandige voorbereidingshandeling vragen op. Aan de keuze voor een aparte strafbaarstelling ligt een normatieve oriëntatie ten grondslag, die niet is gebaseerd op wetenschappelijke kennis over daaraan verbonden risico's voor seksueel misbruik. Niet uitgesloten is dat pedohandboeken dienen ter voorbereiding op seksueel misbruik, maar die mogelijkheid wordt voldoende gedekt door artikel 46 Sr. En langs die weg kunnen ook eventuele risico's verbonden aan het bezit van CSD en CSR volgens mij afdoende worden ondervangen, met dien verstande dat strafbaarstelling onder de noemer van virtuele kinderpornografie denkbaar is. Maar net als voor pedohandboeken geldt voor CSD en CSR dat het materiaal betreft dat kan, maar niet hoeft te leiden tot seksueel misbruik. Maar te verwachten is dat die 'risico-inschatting' niet politiek aanvaardbaar is. Kortom, de politieke wens om pedohandboeken respectievelijk CSD en CSR strafbaar te stellen is invoelbaar, maar ontslaat de wetgever niet van de verplichting te waken voor op normatieve gronden gebaseerde strafrechtelijke voorzorgbepalingen.⁷⁶ De 'zorg om voorzorg' behoeft (meer) kritisch (parlementair) debat. •

63. HR 12 maart 2013, ECLI:NL:HR:2013:BY9719, NJ 2013, 403, r.o. 2.2.2, waar de volgende – door de Hoge Raad overgenomen – overweging van het Hof wordt weergegeven: 'Uit de wetgeschiedenis (...) blijkt dat de wetgever destijds het oog had op het beperken van de strafbaarstelling van virtuele kinderpornografie tot realistische, niet van echt te onderscheiden afbeeldingen (...) Het ging de wetgever erom dat de creatieve uitingen van de menselijke geest niet onnodig gebreideld werden en geen inbreuk gemaakt werd op de persoonlijke levenssfeer en vrijheid van meningsuiting.' Dit standpunt wordt gevolgd in: *Kamerstukken I* 2001/02, 27745, nr. 299b, p. 2-3. Zie ook Kuijjer e.a. 2020, § 3.3.2, voetnoot 83, waar het destijds geldende uitgangspunt voor vervolging, neergelegd in de Aanwijzing kinderpornografie (2010A025) onder 5.2.1 wordt weergegeven: 'Het is denkbaar dat aldus omschreven belang van het kinderen onverminderd groot is in gevallen waarin virtuele afbeeldingen in mindere mate realistisch zijn.' Het betrof zogenoemde Hentai-afbeeldingen (seksueel expliciete cartoon in Japanse Manga-stijl). Dat uitgangspunt is inmiddels verlaten.

64. Art. 9 lid 2 onder c Cybercrime verdrag,

Trb. 2004, 90 en art. 20 lid 4 Verdrag van Lanzarote, *Trb.* 2008, 58; voor de laatste bepaling geldt een recht van voorbehoud.

65. Richtlijn 2011/92/EU, art. 2 sub c onder III. Voor vergelijkbare definities.

66. Een snelle desk-top zoektocht leverde geen (reclame)bronnen op voor CSD of CSR.

67. Sharkey 2017, p. 10, waar melding wordt gemaakt van een 'antropomorfe illusie'; ook Döring e.a. 2020.

68. O.a. sexpopwebshop.nl/blog/een-levensechte-sekspop; bol.com/nl/nl/p/sexpop-miyuki-blonde-haren-levensechte-sekspop-liefdespop-luxury-doll-fun-babes/920000093943124/; loveish.nl/product-categorie/seksrobots/. Ook: L. Strikwerda, 'Legal and Moral Implications of Child Sex Robots', in: J. Danaher & N. McArthur (eds.), *Robot sex: social and ethical implications*, Massachusetts: Toppan Best-set Premedia Limited 2017, p. 133-151, in het bijzonder p. 134-135 voor een beschrijving van de door de producenten aangeprezen eigenschappen van de seksrobot Roxxy.

69. *Kamerstukken II* 2001/02, 27745, nr. 6, p. 16; Memorie van toelichting bij Wetsvoorstel seksuele misdrijven, p. 61.

70. In dit verband kan worden gewezen op

de bijzondere strafuitsluitingsgrond opgenomen in art. 251 lid 2 Sr-wetsvoorstel: tussen minderjarigen consensueel vervaardigd materiaal bedoeld voor eigen gebruik is niet strafbaar. Deze uitzondering moet worden bezien in samenhang met het onderdeel van de Hoge Raad dat art. 240b Sr te ruim is omschreven (HR 9 februari 2016, ECLI:NL:HR:2016:213). Wellicht zou in geval van strafbaarstelling van CSD of CSR een bijzondere uitsluitingsgrond opgenomen moeten worden die ziet op straffeloosheid voor eigen gebruik.

71. Mogelijk ook is sprake van medeplegen (art. 47 Sr) of medeplichtigheid (art. 48 Sr). Daarnaast kan worden gedacht aan de vraag hoe het bezit van CSD en CSR zich verhoudt tot het verbod op het bijwonen van een kinderpornografische voorstelling (art. 248c Sr respectievelijk art. 252 Sr-wetsvoorstel) en art. 248d Sr respectievelijk art. 250 Sr-wetvoorstel (seksueel corrumpen van minderjarigen).

72. HR 12 maart 2013, ECLI:NL:HR:2013:BY9719/NJ 2013, 403; HR 9 februari 2016, ECLI:NL:HR:2016:213.

73. Pratt 2005; Lippens 2010; Kool c.s. 2021.

74. R.S.B. Kool, 'Vrijheid, blijheid? Over het dilemma van de strafbare seksualiteit', *Tijd-*

schrift voor Criminologie, 2003, nr. 45, p. 338-354; L. Strikwerda, 'Virtual Child Pornography: Why Images Do Harm from a Moral Perspective', in: C. Ess & M. Thorseth (eds.), *Trust and Virtual Worlds Contemporary Perspectives*, New York: Peter Lang Publishing 2011, p. 139-161; Strikwerda 2017 en D. Bamps, 'Sex with a child robot. Psychological, Ethical and Legal Arguments', in: J. Claessen & H. Nelen (eds.), *Beyond the Death Penalty. Reflections on Punishment*, Antwerpen: Intersentia 2012, 161-182.

75. S. Bogaerts e.a., *De verleiding uit onvermogen*, Leuven: Universitaire Pers Leuven 2003; E. Leuw e.a., *Pedoseksuele delinquentie*, Den Haag: WODC/Boom juridisch 2004; H. Boutellier, *De Veiligheids-utopie*, Den Haag: Boom juridisch 2002, in het bijzonder p. 59-73, waar deze spreekt over de ontwikkeling van seksuele identiteiten.

76. S. van der Poel, 'Collectieve waakzaamheid tegenover "pedoseksuelen"', *Delikt en Delinkwent* 2001, nr. 9, p. 948-964. Ik verwijs ook naar de vraag van de SP naar de verenigbaarheid van de strafbaarstelling van pedohandboeken in relatie tot het recht op privacy en vrijheid van denken; *Kamerstukken II* 2021/22, 35991, nr. 5, p. 8-9.